

Torsdag med THORS

20.6.85

SVENSKA SPRÅKET kan vara rätt knepigt ibland, inte minst när det gäller uttalet. Det är säkert en och annan av oss som någon gång grubblat över t.ex. vilket **Ö-LJUD** man bör använda i pluralis av **UNGMÖR**.

Dagens spalt börjar med uttalsproblematik. En frågeställare undrar hur den första vokalen i orden kyrka och byxor skall uttalas. — Svaret är att vokalen uttalas såsom den skrivs, alltså med **y**. Uttalet "tjörka" resp. "böksår" med **ö** var tidigare vanligt, men är nu att beteckna såsom föråldrat.

En annan uttalsfråga gäller ortnamnet **Kjulo**. På Kjulo träsk is skall ju den engelske biskopen Henrik enligt legenden ha dräpts av Lalli. — **Kjulo** uttalas med **tj** i början: "tjulå".

En tredje frågande undrar i ett brev på isländska hur ordet **ungmö** skall uttalas i pluralis. Han har gjort den helt riktiga iakttagelsen att vokalen **ö** i paret **dö** och **ungmö** låter annorlunda än allofonen, varianten av samma vokal **ö** i trion **dör**, **smör** och **mör** (t.ex. "Han kände sig ganska **mör** efter maratonloppet"). Björn Collinder hävdar i sin Svenska språklära, skriven 1974, att pluralisformen **ungmör** vanligen uttalas med samma slutna **ö** som i **dö**, dvs. med samma **ö** som i singularisformen **ungmö**.

En läsare undrar hur det finska ordet **virravapaa** skall översättas till svenska. Det översätts med **tjänstledig**, alltså **utan e** i fogen, inte "tjänstledig".

Ett ord majoriteten av oss finlandssvenskar har svårigheter med och ideligen misshandlar är det viktiga ordet **ordförande**.

Otaliga är de protokoll, i vilka detta ord böjts fel. Det substantiverade participet **ordförande** böjs lika som andra substantiv på **-ande**, t.ex. **studerande**. Jag rekommenderar, att man i osäkra fall skulle jämföra **ordförande** med **chef** och se hur **chefen** betar sig och sedan låta **ordföranden** bete sig så lika som möjligt i satsen. I de ovan kritiserade protokollen ligger felet vanligen i det att substantivet **ordförande** lämnats oböjt. Där vi har formen **chef** får vi också **ordförande** och där vi har **chefen**, får vi **ordföranden**: "Fjäskenberg utsågs till ny chef för företaget. Fjäskenberg utsågs till **ordförande** för mötet. **Chefen** öppnade mötet. **Ordföranden** öppnade mötet kl. 15.07. **Ordföranden** konstaterade, att mötet var stadgeenligt samman kallat och beslutsfört." I pluralis: "En kort tid hade företaget två chefer. De båda cheferna ringde till varandra. Valet förrättades så konstigt, att föreningen plötsligt hade två **ordförande**. De bägge **ordförandena** tog kontakt med varandra."

En läsare är intresserad av två begrepp av latinskt ursprung, (**ett**)**memento** och **alter ego**.

Ordet (**ett**)**memento** betyder "påminnelse, varning". Det är imperativ singularis av latinets **meminisse** "komma ihåg" och torde vara en förkortning av det kända latinska imperativuttrycket **memento mori!** "Tänk på att du skall dö!" Ett exempel på användningen av substantivet **memento**: "Denna opinionsundersökning är ett **allvarligt memento** för Helmut Kohl".

I **alter ego** "någons andra jag" ingår det latinska pronominet **alter**, **altera**, **alterum** "den andre (av två)" — alltså inte det tyska **alt** "gammal" — och **ego** "jag". T.ex. "mitt **alter ego**". — Musiktermen **alt** kommer från latinets **altus** "hög".

Carl-Eric Thors

Torsdag med THORS

27.6.1985

BRILLOR på näsan, det låter rätt prosaiskt eller hur? Annat är det med **HAVSGRÖN ÄDELSTEN!** Vad de två har för inbördes sammanhang utreder språkprofessorn här.

En frågeställare undrar om det rikssvenska slang verbet **pröjsa** "betala, bjuda" har något med "Preussen, preussare" att göra. — Svaret är nej. Enligt Svenska Akademiens ordbok torde **pröjsa** komma ur romani, zigenarspråket.

En annan frågeställare undrar vad **affinitet** betyder. — **Affinitet** kommer av latinets **affinis** "granne till, besläktad med, medskyldig till". **Affinitet** är bl.a. ett begrepp inom kemien, ett ämnes benägenhet att reagera med ett annat. Men mera allmänt avser ordet **affinitet** "förtrogenhet med, kännedom om": "Den första (symfonin) står i Ess-dur, vilket talar för en tidig affinitet med denna tonart" (W. Hildesheimer: "Mozart").

En flitig frågande undrar varifrån ordet **brillor** för "glasögon" kommer. — Betydelsen "glasögon" har det plurala **brillor** i svenskan sedan 1664 och det är inlånat från plattyskans **brill(e)**. Än i dag heter "glasögon" **de bril** på holländska och **die Brille** på högtyska — bägge dessa ord är singulara och kommer från italienskans **barille** "glasögon", som genom latinet är härlett ur grekiskans **beryllos**

"havsgrön ädelsten", vilket i sin tur kommer från sanskritordet **vaidurja** med samma betydelse.

Flera frågeställare har undrat varför Svenska Litteratursällskapets 100-årsfrimärke av 5. 2. 1985 med valören 1,50 mark innehåller ordet **litteratur** med bara ett **t** mellan **i** och **e**. I frågan varför just den stavningen valts hänvisar jag till sista sidan av Hufvudstadsbladet 6. 2. 1985. Där säger konstnärinnan Eeva Oivo, att sällskapets namn på frimärket stavas på samma sätt som på sällskapets ursprungliga emblem. Därför alltså **litteratur** i detta fall med ett **t** mellan **i** och **e**: "Svenska Litteratursällskapet i Finland".

Ordet **litteratur** uttalas dock normalt med ett **t** mellan **i** och **e**, alltså så som ordet skrivs på Svenska Litteratursällskapets jubileumsmärke, som spritts i en stor upplaga. På motsvarande sätt var det tidigare med det ord som uttalas "sigarett". Det skrevs till för c. 5 år sedan "cigarett" med två **r**, men skrivs nu bara med ett **r**: **cigarett**. Men **cigarr** skrivs fortfarande med två **r**.

En läsare ställer två andra ortografiska, alltså rättskrivningsfrågor. Som svar på dem vill jag säga att man kan skriva både **idag** och i två ord, **i dag**. Själv föredrar jag det senare. Där emot skrivs uttrycket **komma i fråga** alltid som tre skilda ord.

I föregående spalt hade Tryckfelnisse slagit till. Det heter **beslutför**, inte "beslutsför".

Carl-Eric Thors

Institutet för de inhemska språken
<http://www.sprakinstitutet.fi>